

СПІВВІДНОШЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ І ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА

Специфіка будь-якої науки рельєфно проявляється у співставленні її з іншими рівнопорядковими сферами наукових знань. Порівняння предметів і методів різних наук дозволяє більш чітко окреслити їх концептуальну специфіку і сприяти самоідентифікації відповідного напрямку наукових досліджень. У зв'язку із проблемою самовизначення юридичної соціології як науки, яка особливо гостро стоїть на даному етапі її розвитку, є доцільним провести співставлення її інституціональних теоретико-методологічних характеристик із наукою порівняльного правознавства, яка в останні часи найбільш отримала істотний і динамічний розвиток.

Розгляд питання співвідношення і взаємодії юридичної соціології з порівняльним правознавством ускладнюється, однак, тим, що воно неминуче зачіпає вельми непросту проблему - розуміння порівняльного правознавства, щодо статусу, змісту і призначення якого так само, як і стосовно його назви, у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі немає єдності думок. В орбіті дискусій знаходяться як традиційні загальноприйняті аспекти - співвідношення об'єкта і предмета дослідження, взаємодетермінація предмета і метода науки, так і більш конкретні його сторони, пов'язані, головним чином, з концептуальними межами порівняльного правознавства. Серед великої кількості висловлених з цього приводу думок найбільш чітко вирізняються такі точки зору.

Сутність першої з них полягає в тому, що порівняльне правознавство розглядається як метод наукового аналізу, властивий всім юридичним наукам, ототожнюється з порівняльним методом, цілком і повністю зводиться до нього. Цієї точки зору дотримувались і почасти дотримуються в нинішній час, хоч не завжди послідовно, такі відомі вчені, як В.П.Казимирчук, С.А.Зівс, З.Петері, В.Златеску, Б.Благовіч та інші. Нерідко порівняльний метод в силу своєї значимості розглядається як теорія порівняльного методу, трактується і як засіб конструктивного розв'язання важливих для порівняльного правознавства проблем, і як метод адаптації одних правових систем до інших, і як спосіб інтерпретації юридичних актів різних правових систем.

Прибічники ж іншої позиції заперечують правомірність зведення порівняльного правознавства до порівняльного методу. Порівняльне правознавство розглядається ними не як метод або складова частина (теоретична) порівняльного методу, а як відносно самостійна галузь наукових знань. На названій позиції настоюють, зокрема, такі відомі сучасні вчені, як Ю.А.Тихомиров, М.Богдан, В.О.Туманов, А.Х.Саїдов, К.Цвайгерт і Х.Кьотц та інші, хоч їх підходи та аргументація мають доволі значні нюанси, істотні відмінності. Порівняльне правознавство при цьому досить часто визначається лише як самостійний напрям правових досліджень, як формування нових напрямків наукового пошуку.

Науковці, намагаючись вийти з глухого кута, в який зайшла дискусія про те, чим є порівняльне правознавство - методом чи наукою, почали шукати компромісні варіанти з'ясування цього питання. Одна група авторів пропонує розглядати порівняльне правознавство не як метод, а як дослідницький підхід. Особливо характерною в цьому відношенні є позиція М.Боруцької-Арицгової. Остання, поділяючи позицію тих науковців, які вважають, що порівняльне правознавство не можна назвати наукою, водночас стверджує, що воно не є і власне методом, оскільки в порівняльних дослідженнях використовуються різні методи і прийоми [1, с. 140]. Інша група авторів займає протилежну позицію. Вони розглядають порівняльне правознавство і як науковий метод дослідження і як незалежну галузь наукових знань, як самостійну юридичну дисципліну [11, с. 78-79; 9, с. 13; 17, с.12]. Однак і тут виникає проблема, яка потребує кардинального вирішення, - неясність співвідношення понять "порівняльне правознавство" і "порівняльний метод". Навряд чи правомірно їх ототожнювати, вживати як синоніми. Порівняльний метод неприпустимо позначати терміном "порівняльне правознавство", адже спосіб пізнання явищ і процесів, побудови і обґрунтування системи знань не може бути рівнозначний системі знань про закономірності розвитку певного об'єкту, окремій сфері таких знань.

Отже, оглянувши основні концептуальні підходи щодо розуміння порівняльного право-

знавства, спробуємо викласти власну позицію стосовно його природи і статусу, своє бачення співвідношення юридичної соціології з порівняльним правознавством, тим самим висловимо ставлення до інших трактувань даних питань.

Порівняльне правознавство, як і юридична соціологія, історично і методологічно виникло із загальної теорії права. Тривалий час воно розвивалось в рамках теорії права як один з її наукових напрямків дослідження, поява якого була зумовлена широким впровадженням порівняльного методу в правознавство, юридичну практику. Причини його подальшого відокремлення в самостійну юридичну науку слід шукати не тільки у внутрішній логіці розвитку юридичних наук, в методологічній аргументації, а перш за все в його практичних цілях. Становлення та інституціональне оформлення порівняльного правознавства в автономну науку невіддільно від усього комплексу соціально-політичних змін, які супроводжували розвиток національних правових систем.

Порівняльне правознавство базується на теоретично і методологічно обґрунтованому застосуванні порівняльно-правового методу як основного і провідного методу в дослідженні, мета якого – прийти до порівняльно-зіставлених висновків. Однак використання порівняння, порівняльного методу – аж ніяк не прерогатива порівняльного правознавства. Питаннями права в порівняльному плані, з огляду на особливості предмету і специфіку пізнавальних задач, може займатися і фактично займається і юридична соціологія (наприклад, за його допомогою остання вивчає передумови і наслідки дії нормативно-правових актів). В юридичній соціології порівняльний метод, виконуючи деякі загальні пізнавальні функції, одночасно має свою специфіку. Він використовується як пізнавальний засіб і компонент самого методу юридичної соціології, як спосіб і прийом саме соціолого-юридичного пізнання. Ефективність його використання як компоненту методу юридичної соціології залежить від конкретизації його епістемологічного потенціалу під специфічним кутом погляду відповідної концепції соціолого-юридичного праворозуміння. Таким чином, можна говорити про те, що порівняльний метод є провідним, домінуючим в науці порівняльного правознавства та субсидіарним – в юридичній соціології. Звідси і підвищений інтерес порівняльного правознавства до розробки правил, прийомів і методики застосування порівняльно-правового методу.

Цілком очевидно, що користуючись лише

одним порівняльно-правовим методом, неможливо виявити всю різноманітність правових явищ і процесів. Порівняльний метод – необхідний, але аж ніяк не єдиний елемент методологічного апарату порівняльного правознавства. Методологія порівняльного правознавства не зводиться лише до застосування порівняльно-правового методу, а включає цілий комплекс засобів і способів пізнання. На практиці, як відомо, ні один із методів не діє в чистому вигляді, ізолювано від інших методів. Він завжди взаємопов'язаний, переплетений з іншими методами. Інша справа, що порівняльно-правовий метод чітко визначає загальний напрямок правового дослідження, забезпечує коректність взаємодії загальних і приватнонаукових методів в процесі наукового вивчення правових систем. Тобто, можна сказати, що він виконує роль більше стратегії, ніж тактики дослідження [15, с. 42].

Безумовно, якісно вирішальною рисою такого пізнавального процесу є саме порівняння, яке, з одного боку, передбачає дещо загальне, що може бути виявлено тільки порівняльним методом, а з іншого – воно сприяє з'ясуванню відмінностей у порівнюваних об'єктах. Завдяки застосуванню порівняльно-правового методу стає можливим виявити загальне, особливе та одиничне в правових системах сучасності.

Порівняльно-правовий метод передбачає застосування методів збору емпіричної інформації, зокрема конкретно-соціологічних методів [1, с. 131]. Знання здобуті за допомогою таких методів є первинними стосовно порівняння, як логічно, так і історично передують будь-якому порівнянню, є підставою використання порівняльного методу. Це означає, що можливості порівняння обмежені, оскільки дослідження лімітуються існуючим станом знань. Отже, застосування порівняльного методу зумовлюється двома умовами: з одного боку – на рівні здобуття знань – станом знань про явища і методами, за допомогою яких вони були отримані, а з другого – на рівні власне порівняння – реальними цілями порівняльно-правового аналізу. Саме в цьому і проявляється взаємодія методологічного інструментарію юридичної соціології з порівняльним правознавством.

На "вторинну", "похідну" природу порівняльного методу звертає увагу й З. Петері, розглядаючи завдання і методи порівняльного правознавства. Порівняльний метод, на його думку, не може стати джерелом нового знання, не може замінити пізнання через досвід, а може лише

слугувати поповненню знань, здобутих іншими засобами, здатний лише освітити наше знання про сутність явищ під новим кутом погляду. Втім, З.Петері робить застереження, що “це знання – в процесі або ж в результаті порівняння – може стати джерелом нових знань” [13, с. 76-90]. Але ж така природа будь-якого методу – рух від одного знання до іншого, від одного рівня знань до більш вищого.

Між порівняльно-правовим і соціолого-юридичним пізнанням існують відносини залежності і взаємодопомоги. Деякі вчені схильні навіть ототожнювати, ставити знак рівності між порівняльним правознавством і юридичною соціологією. Так, Г.Тард підпорядковував порівняльне правознавство юридичній соціології. Рауль де ла Грассері стверджував, що порівняльне правознавство перетворюється в юридичну соціологію з того моменту, коли вона починає формулювати загальні закони. В.Кнапп наголошував, що всі основні методи пізнання порівняльного правознавства повинні розглядатися не стільки під кутом погляду формальної логіки, скільки виходячи з їх соціологічного аспекту. На думку ж Дж.Холла юридична соціологія повинна базуватися на соціології Е.Дюркгейма і М.Вебера та ототожнюватися з порівняльним правознавством [3, с.15; 4, с. 386; 5, с. 79-80; 14, с. 203-204]. Така позиція уявляється вельми спірною і неконструктивною. Вона не узгоджується з життям, з об'єктивною реальністю, з тим цілком очевидним, не викликаючим сумнівів фактом, що, як за предметом і методом, так і за природою знань, порівняльно-правові та соціолого-юридичні дослідження відрізняються, а не збігаються. Не допустимо змішувати, ставити знак рівності, а, навпаки, необхідно ясно розмежовувати юридичну соціологію, з одного боку, та порівняльне правознавство, з іншого. Кожній з цих наук властива своя, специфічна, відносно самостійна сукупність закономірностей правових явищ. Якщо юридична соціологія досліджує генезис і соціальний “вихід” права, чинники, які впливають на функціонування і розвиток правової матерії, то порівняльне правознавство виявляє і вивчає закономірності виникнення, становлення і розвитку різних правових систем, встановлює загальне і особливе, подібне і протилежне в них, їх взаємовплив та тенденції розвитку. Якщо предмет юридичної соціології сформувався в рамках соціолого-юридичного підходу до права, то предмет порівняльного правознавства – в рамках порівняльно-правового підходу до правової карти

світу. При цьому доречно застерегти, що предметом порівняльного правознавства не охоплюються дослідження іноземного права, які не переслідують порівняльно-правової мети (вони можуть дати лише матеріал для майбутніх порівняльно-правових досліджень) і, відповідно, дослідження, в ході яких до аналізу іноземного права звертаються виключно з метою вирішення певних проблем національного права, а отже і порівняльно-правові дослідження внутрішнього права, якщо вони обмежуються вирішенням конкретної проблеми, яка не виходить за межі правової системи федерації чи унітарної держави [10, с. 9]. У протилежному випадку було би неможливо відрізнити порівняльне правознавство від звичайної діяльності юристів, які постійно порівнюють і приводять у відповідність норми своїх національних правових систем.

Порівняльне правознавство знаходиться в прямій залежності від того, як розуміється і яким уявляється саме право [11, с. 83, 165; 12, с. 5]. Право – вихідна категорія порівняльного правознавства. Різне розуміння і тлумачення останнього неминуче тягне за собою аналогічне розуміння і тлумачення інших, нерозривно пов'язаних з поняттям права категорій порівняльного правознавства. Обмежившись, наприклад, вузьким формально-догматичним поняттям права, порівняльне правознавство з необхідністю лімітує сферу своїх пізнавальних інтересів порівнянням лише текстів норм законів і підзаконних нормативних актів різних правових систем, що, безумовно, вельми важливо для удосконалення юридичної форми нормативних актів, але не ефективно для оцінки їх соціального змісту. Взавши ж за вихідне уявлення про право як динамічний соціально-юридичний феномен (гносеологічний принцип аналізу юридичної соціології), ми неминуче дійдемо до висновку, що порівняльне правознавство охоплює порівняльне дослідження права в динаміці, в широкому контексті структурних і функціональних зв'язків з іншими соціальними факторами. Нас, звісно, цікавить у першу чергу саме ця соціолого-юридична “орієнтація” порівняльного правознавства, в якій найбільш виразно проявляється зв'язок з юридичною соціологією.

Соціолого-юридична “орієнтація” зумовлює значне розширення предмета дослідження порівняльного правознавства. Порівняння не обмежується “чисто” нормами, інститутами та галузями права, аналізом їх абстрактної ролі, а іде далі, охоплюючи розгляд іноземних норм в кон-

тексті соціального і правового середовища їх застосування, встановлюючи їх дійсну значущість. Це в свою чергу вимагає розширення методологічного інструментарію порівняльного правознавства. З цього приводу К.Цвайгерт і К.Кьотц вважають, що юридична соціологія покликана вказувати порівняльному правознавству межі дослідження проблеми з урахуванням впливу на неї самих різноманітних факторів: політичних, економічних, етичних, релігійних тощо [18, с. 21-25].

Юридична соціологія допомагає порівняльному правознавству, шляхом внесення ясності щодо генези та соціальної дії права, достовірно установити виражену у відповідному правовому регулюванні волю законодавця. В цьому розумінні, за образним висловом Ж.Карбон'є, порівняльно-правове дослідження, якщо воно не хоче стати формально-догматичним, потребує освіжаючий "соціологічний душ". У зв'язку з цим у порівняльно-правових дослідженнях повинні використовуватися теоретичні моделі та емпіричні дані, наявні у юридичній соціології. Особливе значення набувають такі види порівняння, як: вивчення правосвідомості й правової культури різних народів, їх взаємовпливу, тенденцій і перспектив розвитку; правозастосовчої діяльності, чинників, які впливають на її ефективність; ролі юридичних професій, а також функціональне порівняння.

Чим більше порівняльне правознавство зв'язується з юридичною соціологією і практикою, тим частіше доводиться йому звертатися до порівнянь юридичних процесів, до функціонального порівняння, адже навіть при однаковості структур їх ефективність може кардинально відрізнятися. Постає питання: в чому ж специфіка функціонального порівняння? Відповідь на нього полягає в тому, що функціональне порівняння, на відміну від нормативного (структурного), йде не від норми до соціального факту, а навпаки, від соціального факту до правового регулювання, тобто спочатку висувається певна соціальна проблема і вже потім шукається правова норма, за допомогою якої проблема може бути розв'язана. Фактично йдеться про порівняння правових засобів і способів розв'язання однакових або ж подібних соціально-правових проблем різними правовими системами, з урахуванням ролі, яку в правовому розвитку певної країни відіграють соціальні, економічні, політичні, культурні умови та географічні і кліматичні чинники. Функціональне порівняння створює панораму діючих, випробуваних рішень даних проблем [16, с. 42-

43; 8, с. 328]. Разом з тим, сама логіка функціонального порівняння вимагає постійного звернення до нормативного, структурного порівняння, до юридико-технічних сторін порівнюваних правових систем.

Функціональне порівняння покликано відрізнити "живе право" (реальне право, право в дії) від "права на папері" (формально статичного, інколи недіючого права). Інакше юрист-компаративіст ризикує прийняти букву закону за діюче право, а отже, як наслідок, порівнювати, з одного боку, "живі", а з іншого – абстрактно-формалізовані правові інститути.

Порівняльне ж правознавство своїми універсальними, глобальними спостереженнями правових явищ і процесів та їх порівнянням в широкому масштабі сприяє юридичній соціології в розкритті закономірностей генези та соціальної дії права як динамічного соціально-юридичного феномену.

Юридична соціологія, як і порівняльне правознавство, піднімається вище вивчення права будь-якої національної системи. Її значення для пізнання права, незалежно від того, чи йде мова про процес створення норм чи про процес їх дії, реалізації чи тлумачення, або ж про оцінювання наслідків і соціальної ефективності правового регулювання, не обмежено сферою внутрішнього права окремої країни. Воно істотне й при порівнянні різноманітних правопорядків [19, с. 18; 6, с. 241]. Однак, на відміну від порівняльного правознавства, юридична соціологія звертаючись до іноземного права не переслідує порівняльно-правової мети; вона не прагне виявити особливе і одиничне в існуючих правових системах та їх інститутах, її цікавить перш за все загально-теоретичний аспект відповідної правової проблеми.

У світлі сказаного ми не можемо погодитись з точкою зору Ж. Карбон'є згідно якої юридична соціологія – це переважно країнознавча наука, і виходячи за національні рамки вона відразу ж виступає як "порівняльна юридична соціологія" [7, с. 40; 15, с. 97; 2, с. 19]. З нашого погляду, юридична соціологія, як і філософія права – єдина, загальна, інтернаціональна в своїй сутнісній основі теорія.

Значення порівняльного правознавства для національного права неможливо переоцінити. Порівняльне правознавство показує відносність існуючого національного права, розширює горизонт і збільшує потенціал юридичних досліджень та їх практичну віддачу, допомагає встановити, яким чином вирішується одна й та сама

соціально-правова проблема в різних країнах, дозволяє врахувати як позитивний, так й негативний іноземний юридичний досвід, допомагає побачити та співвіднести між собою основні напрямки законодавчих реформ у міжнародно-порівняльному розрізі. Завдяки йому вдається краще зрозуміти об'єм і характер "зовнішнього" правового впливу, масштаб і форми використання іноземного правового досвіду. Воно розширює і збагачує "набір рішень" та надає критично настроєному досліднику можливість знайти "більш оптимальніше рішення" для даного часу і місця" [18, с. 28]. Особливо часто результати досліджень порівняльного правознавства використовуються в законотворчій діяльності, зокрема при вирішенні деяких кардинальних питань правової політики, удосконаленні законодавчої техніки, ратифікації міжнародних договорів і угод, розробці проектів важливих нормативних актів. Не випадково, К.Цвайгерт і Х.Кьотц, аналізуючи функції порівняльного правознавства та основні напрями його впливу на оточуюче правове середовище, наголошували перш за все на законотворчій спрямованості його діяльності, розглядали порівняльне правознавство як інструмент законотворчості [18, с. 83]. Проте, прагнучи як найшвидше отримати компетентні відповіді на питання, чи слід, і, якщо так, то яким чином, прийняти або змінити норму законодавства, як слід усунути дану прогалину в законодавстві або ж в чому повинно полягати міжнародне регулювання, законодавець не може обмежитись лише порівняльним правознавством. Крім того законодавча діяльність містить в собі спокусу швидкого наслідування і навіть копіювання іноземних нормативно-правових актів, в результаті чого надалі виникає ефект "правового відторгнення" чужорідного акту із тканини національного нормативного масиву. В цих екстремальних умовах законодавцю на виручку приходять юридична соціологія, тільки за допомогою якої можна розробити і прийняти генетично повноцінну, соціально адекватну норму, а отже, і реалістично окреслити можливості і межі "трансплантації" окремих іноземних норм та інститутів в національне законодавство, тобто рецепції. Соціолого-юридичне вивчення ефективності діючого законодавства, базуючись на грамотному застосуванні методології експериментального аналізу, дозволяє в кінцевому рахунку визначити оптимальний варіант правового регулювання. Інакше кажучи, юридична соціологія та порівняльне правознавство виступають союзниками в широ-

комасштабному оновлюванні законодавства та його пристосуванні до динамічних умов суспільного буття. І якщо перша загальнотеоретична наука, акцентуючи увагу на генетичному та операціональному (діяльнісному) аспектах права, вказує можливі шляхи законодавчих реформ, то друга – позбавляє від ризику неврахування негативного досвіду правових систем інших держав. Значущість цих наук для подальшого розвитку та удосконалення законодавства, правотворчої і правозастосовчої практики інколи слід оцінювати не за тією вигодою, яку дає їх знання, а за тими збитками, які завдає їх незнання.

Отже, з усього вищесказаного стає очевидним, що між юридичною соціологією та порівняльним правознавством існують не лише прямі, але й зворотні зв'язки, тобто не тільки юридична соціологія впливає своїми значеннями на розвиток порівняльного правознавства, але й навпаки. Обидві науки не лише можуть, але й повинні багато що корисного запозичити одна в одній. Історично і методологічно ці науки виникли із загальної теорії права, діють в одній і тій ж сфері – правовій, не обмежуються рамками чисто нормативного розгляду права, водночас сприяють оновлюванню законодавства та усуненню постійно виникаючих в ньому суперечностей. Разом з тим вони відрізняються предметною та методологічною специфікою, природою отримуваних знань і характером концептуальної орієнтації.

Список літератури

1. Баруцка-Арцтова М. Методологические проблемы сравнительных исследований в правовых и иных общественных науках // Сравнительное правоведение / Под ред. Туманова В.А. – М.: Прогресс, 1978. – С. 127-141.
2. Варчук В.В. Социология права. – М.: Союз, 1997. – 124 с.
3. Давид Р., Жоффре-Спмнози К. Основные правовые системы современности. – М.: Международные отношения, 1999. – 400 с.
4. Жоль К.К. Философия и социология права: Учебное пособие. – К.: Юринком Интер, 2000. – 480 с.
5. Иваненко О.Ф. Правовая идеология американской буржуазии. Краткий критический очерк – Казань: Издательство Казанского университета, 1966. – 131 с.
6. Каленски П. Методы социологического исследования в сравнительном правоведении

// Сравнительное правоведение / Под ред. Туманова В.А. – М.: Прогресс, 1978. – С. 236-246.

7. **Карбонье Ж.** Юридическая социология. – Б.: БГК им. И.А.Бодуэна де Куртенэ, 1998. – 352 с.

8. **Кох Х., Магнус У., Винклер фон Моренфельс П.** Международное частное право и сравнительное правоведение / Пер. с нем. д-ра юрид. наук Ю.М.Юмашева. – М.: Международные отношения, 2001. – 480 с.

9. **Лисенко О.М.** Порівняльне правознавство: метод чи автономна наука? // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип.70: Правознавство. – Чернівці: ЧДУ, 2000. – С. 11-15.

10. **Лисенко О.М.** Порівняльне правознавство як наука та його місце в системі юридичних наук. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – К., 2001. – 19 с.

11. **Марченко М.Н.** Сравнительное правоведение. Общая часть. Учебник для юридических вузов. – М.: Издательство «Зерцало», 2001. – 560 с.

12. **Нерсесянц В.С.** Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов. – М.: Издательская группа НОРМА - ИНФРА-М, 2000. – 552 с.

13. **Петери З.** Задачи и методы сравнительного правоведения // Сравнительное правоведение / Под ред. Туманова В.А. – М.: Прогресс, 1978. – С. 76-90.

14. **Попеску С.** Цели и методы сравнения в праве // Сравнительное правоведение / Под ред. Туманова В.А. – М.: Прогресс, 1978. – С. 203-210.

15. **Саидов А.Х.** Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник / Под ред. В.А. Туманова. – М.: Юристъ, 2000. – 448 с.

16. **Сталев Ж.** Сравнительный метод в социалистической правовой науке // Сравнительное правоведение / Под ред. Туманова В.А. – М.: Прогресс, 1978. – С. 15-53.

17. **Тилле А.А.** Социалистическое сравнительное право. – М.: Юридическая литература, 1975. – 207 с.

18. **Цвайгерт К., Кётец Х.** Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х тт. – Том 1. Основы: Пер. с нем. – М.: Международные отношения, 1998. – 480 с.

19. **Шершеневич Г.Ф.** Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) – М., 1995.

Стаття надійшла до редколегії 5.07.2001 р.

S.V. Savchuk

RELATION OF SOCIOLOGY OF LAW AND COMPARATIVE JURISPRUDENCE

Summary

Between sociology of law and comparative jurisprudence exist both direct and feedback. In a plane of subject and methodological specificity, nature of received knowledge, conceptual orientation and scientific priorities the difference of their purpose and roles in knowledge of the law is shown.